

СТУДЕНА КРЪВ

mpyð

© Николай Пенчев, автор, 2015 г.
© Велико Пенчев, художник, 2015 г.
© Книгоиздателска къща „Труд“, 2015 г.

ISBN 978-954-398-410-7

СТАРОБЪЛГАРСКИ ЗАГАДКИ

НИКОЛАЙ ПЕНЧЕВ

СТУДЕНА КРЪВ

trud

*Вълчица мършава от озлобление,
незнаеща насита,
която без жал кръвта на много хора е изпила.*

ДАНТЕ АЛИГЕРИ, „БОЖЕСТВЕНА КОМЕДИЯ“

Пролог

Великият боил Избул се надигна на стремената и се огледа. Слънцето клонеше на заник, дълги сенки подобни на хищни пръсти се протягаха към малкия му отряд. Тревата червенееше като кръв, вятърът се провираше между клоните на дърветата и нашепваше в ушите на боила злокобни предупреждения. В далечината се чернееха развалини на къщи, порутена ограда и основи на каменна стена, над които като дяволски рог се издигаха самотна, злокобна кула с камбанария.

Избул присви тъмните си очи, загледа се в пътя зад себе си и сърцето му се изпълни със страх. Облак прах се надигаше в далечината, което означаваше само едно – преследвачите ги настигаха.

Боилът викна на хората си да побързат и пришпори коня, търсейки път за спасение. Всичко му изглеждаше нереално. Приближаващите развалини, горичката, през която минаваха, песните на птиците, тропотът на конските копита, размазаните сенки на войниците около него.

Избул беше подкрепил Иратаис в бунта му срещу хана и сега трябваше да си плати сметката. Борис ги беше измамил! Беше се престорил на победен, беше излязъл от Вътрешния град на Плиска, понесъл дървен кръст, следван от група духовници, пеещи свещени химни с хоругви в ръцете, само по риза, бос и с венец на главата като Христос, готов да се хвърли върху мечовете им. Те стояха, гледайки с невярващи очи като хипнотизирани владетеля, който сам се предаваше на заклание, докато внезапно редиците на шествието не се отвориха и оттам

като оси излетяха тежко бронирани конници, а от зъберите на крепостта се изсипа порой от стрели.

Малко преди да падне под стените, пронизан от няколко копия, великият Иратаис от рода Дуло, който се канеше да седне на трона на хана, даде уговорения знак. Бяха се разбрали предварително. Ако нещата не тръгнаха добре, Избул трябваше да избяга и да отнесе съкровището на бунтовниците на сигурно място. Само така имаше надежда, че съпротивата срещу владетеля, предал бога на дедите си – Тангра, и приел този на неприятелите си – Христос, ще може да продължи.

Избул погледна двата тежки сандъка, привързани на гърбовете на яките мулета. Те бяха пълни със златни и сребърни монети, скъпоценни камъни, фино изработени огърлици, гривни, пръстени, тиари и много други богатства. Едно съкровище, което не трябваше да падне в ръцете на Борис.

Боилът се обърна отново назад и въздъхна. Нямахше смисъл да се залъгва. Отмъстителите бяха близо и малко след залез-слънце щяха да ги настигнат. Нямахше къде да избягат. Но можеха да скрият съкровището, така че то да не послужи на враговете им.

Избул се взря в развалините, които се чернееха в падащия мрак, и с яростни викове подкара отряда си към тях. Там можеха да скрият съкровището и да се опитат да организират последната си защита. Вгледа се в кривия, прояден от времето дървен кръст на върха на камбанарията и се усмихна на иронията. Щяха да търсят закрила в дома на Христос – този, срещу когото се бореха.

Боилът нареди войниците си зад останките на разрушената стена. Първо стрелците, след тях мечоносците. Може би щяха да изненадат преследвачите, да ги объркат и обърнат в бягство. Извика един от конниците – младо момче с наскоро набол мъх по лицето, леко и бързо, което може би щеше да успее да се изплъзне от преследвачите. Той трябваше да стигне при съмишленниците им на север и да потърси помощ.

Избул изчака, докато пратеникът се изгуби от погледа му, след което заедно с някои от най-верните си хора свали сандъците от мулетата и ги понесе между бурените, дивите макове,

храстите с пирей, парчетата мазилка, тухли и изпадали камъни. Щеше да се постарае да не ги намерят.

Слънцето почти беше изчезнало зад хоризонта, когато боилът се върна при хората си. Докато криеха сандъците, чу пристигането на ханските конници, заповедите им да се предадат и виковете на войниците си. Чуваше шума от битката, предсмъртните стонове на умиращите, свистенето на стрелите, сблъсъка на мечовете, бойния рог, зовящ за помощ, но не прекъсна работата си.

Сега между камъните беше тихо.

Отрядът му беше избит, сред развалините се стрелкаха черни сенки с факли в ръце и високи конусовидни шлемове, каквито носеха бойците на Борис.

Избул се опита да се промъкне до сенките, но скоро беше открит. Последните останали от хората му се хвърлиха срещу врага с извадени мечове, но бяха повалени за миг от притаените в мрака стрелци.

Боилът също падна пронизан, устата му се напълни с кръв, очите му се замъглиха.

Над него се надвеси неясна сянка и опря острието на меча си в гърлото му.

– Къде са сандъците?! Къде е съкровището?! – извика някой и умиращият разпозна гласа на Еспор, един от останалите верни на Борис боили. – Къде са парите, предателю? – повтори той и се наведе над ранения, а войници с факли и фенери се втурнаха към него.

– Те не са твои! Нито на господаря ти Борис! – отговори с мъка Избул и присви очи от ярката светлина. – И никога няма да ги намерите! Никога! – Боилът се повдигна на лакът, от устата му потече кръв, но омразата му даваше сила. – А ако това все пак стане, нека над този, който ги открие, легне сянката на Алп Албасий¹ и всичките му демони! Да го преследват денем и

¹ Един от прабългарските богове, повелител на смъртта и подземното царство. Вж.: Михаил Башу Ибн Шамс Табир. Сказание за дъщерята на хана. С., Агато, 1997.

нощем, на този и на другия свят като предател на боговете на дедите му! Проклинам и теб Еспор...

– Стига толкова клетви! – боилът натисна меча и от гърлото на Избул бликна кръв. – Сам ще намеря съкровището!

Великият боил падна по гръб, очите му се изцъклиха, от устата му се отрони последен стон. След това душата на Избул се стрелна в мрака и се понесе нагоре, към изгряващите звезди, надявайки се, че Тангра я чака някъде там.

1.

Кравата беше полегнала на една страна в сеното. Езикът ѝ, червен, грапав и дебел, висеше отпуснато навън, от устата ѝ излизаше пара. Очите на животното гледаха в очакване, ушите му бяха опънати назад, присвити, за да намалят болката. Точно над вимето, малко под опашката, от тялото на кравата се подаваха два черни крака с копита. Животното се напъваше с мучене и след всеки напън краката се подаваха с още няколко сантиметра.

Прикликнали до кравата в сламата, бившият княжески писар и главен борев¹ Климент и помощникът му Корсис внимателно я наблюдаваха. Беше много студено. Дървените стени бяха покрити със скреж, гредите по тавана – осеяни с висулки, земята беше твърда като камък, а въздухът – леден. Двамата бяха облекли дебели кожуси, под които носеха ризи и елечи, а Климент беше сложил и вълнен пуловер, изплетен от жена му Ирина. Краката им, обути в захабени кожени ботуши, тежко стъпваха в замръзналата кал. И двамата бяха захвърлили шапките си на земята, от потните им глави се вдигаше пара.

Макар вече да се развиделяваше, на една дървена подпора беше окачен тежък маслен фенер, който прогонваше сенките от тългите и хвърляше светлина в отделенията и на останалите животни. Няколкото крави и телета, както и група кози, се бяха събудили и усетили, че нещо става, сега се въртяха неспо-

¹ Съдия.

койно, бутаха се в преградите, мучаха и блееха. Миришеше на слама, кал, животински изпражнения и кожа.

– Трябва да ѝ помогнем – каза Корсис и цъкна с език. – Мисля, че сега е моментът.

Климент кимна, помоли се наум всичко да приключи добре и се приближи до кравата. За пръв път му се случваше сам да изражда теле, но пастирът се беше разболял. През лятото, когато имаше много работа, стопанството беше пълно с хора, но през студената зима бяха останали само няколко човека, които да помагат за най-важното.

Писарят погледна отново раждащото животно и преглътна. Знаеше какво да прави, но отговорността на начинанието му тежеше. Какво щеше да стане, ако объркаше нещо?

– Кравата ще умре. Телето – също, ако не побързаме – сякаш прочел мислите му, се обади Корсис.

Климент се наведе и внимателно хвана краката на телето. Те бяха лепкави, мокри и много тънки, толкова крехки, сякаш щяха да се счупят и при най-лекото стискане. Докосна амулета си с къс от дрехата на свети Гавриил, който носеше за късмет, и леко дръпна.

Кравата измуча, Климент веднага отпусна и притеснено изгледа животно. Не искаше да му причинява болка.

– Всичко е наред! – окуражи го Корсис, но гласът му не звучеше особено уверено.

– Можеш да ми помогнеш! – тросна се писарят, хвана краката на телето и дръпна отново.

Този път кравата не се обади, а само извъртя глава, сякаш да види какво става зад гърба ѝ. Окуражен, Климент дръпна още по-силно и изведнъж видя носа на телето, който се показва зад краката на животно. Знаеше, че предстои най-трудният момент – излизането на главата. Ако той минеше добре, понататък щеше да е лесно.

– Помогни ми! – настоя отново той и запъна пети в камъните на пода.

Потта се събираше над очите му, влизаше в тях и му лутеше, но той не смееше да пусне краката на животно, за да я избърше.

Корсис се приближи до кравата и с ръце се опита да разшири отвора, през който излизаше телето, докато Климент полека започна да дърпа.

Със силен джвакащ звук главата на телето излезе от утробата на кравата, то отвори очи и удивено огледа света, в който беше попаднало. Кравата измуча, той дръпна отново, пак и пак и внезапно падна по гръб на пода, а телето, се стовари отгоре му.

Кравата отново измуча, но този път облекчено. Корсис започна да се смее, а омазаният Климент внимателно се изправи, триейки с една ръка полепналата по челото му слама, докато с другата внимателно придържаше телето и преряза пъпната му връв.

То му се видя изненадващо леко и малко. Големите му кръгли очи често премигваха под дългите мигли, тънките му крака стърчаха встрани, носът му се бръчкаше, устните му трепереха, а ушите му бяха прилепнали за главата, но животното се видя на писаря неземно красиво. Чувстваше се доволен и пълен с живот точно така, както се беше чувствал, когато за пръв път държеше в ръцете си сина си Йоан. Макар тогава да не помага при раждането.

– Ще те нарека Хубавеца! Или по-скоро Хубавицата! – обяви Климент, докато се изправяше и тупаше дрехите си. – И мисля, че от теб ще стане чудесна крава, която ще ни храни с млякото си!

– Няма спор, справихме се отлично! – съгласи се Корсис, докато гледаше кравата, която се обърна и започна да ближе новороденото.

Двамата постояха още малко, докато се уверят, че животните са добре, след което си тръгнаха доволни от добре свършената работа и внимателно затвориха вратата, та зимният въздух да не влиза в обора.

Бързо тръгнаха през широкия двор. Откакто преди две години и половина писарят се отказа от постовете си в двореца и напусна службата си при княза, стопанството, разположено близо до Филипополис, се превърна в главната му грижа. Наложено му се да научи как се сее ечемик и пшеница, как се за-

саждат овошки, как се гледат прасета, кози, крави и кокошки. Работата беше много, изморителна и не особено доходоносна, но Климент постигна това, което искаше – откъсна се от дворцовите интриги и заговори, не му се налагаше повече да разследва кървави убийства и да участва в кроежите на княза.

След успешно изпълнената мисия в Константинопол писарят се оттегли в имението си и се ожени за византийката Ирина – истинската награда за успеха му край Босфора. Скоро след това беше възнаграден отново – роди му се син – Йоан, който изпълваше дните и нощите му със смисъл и плач и го караше да се усмихва всеки път щом се сетеше за тъмните му къдрици и малки пръстчета.

Климент се протегна и огледа малкото си царство. В дъното бяха оборите, до тях кокошарниците и клетките на зайците. В другия край имаше зеленчукова градина, близо до стената растяха билки. Навесът за колите и каруците беше близо до конюшната, до нея имаше малка ковачница и навес за сушене. Нивите с ечемик, ръж и просо бяха съвсем наблизко. Можеше да ги види от прозорците на втория етаж на красивата къща с червен покрив и високи комини.

Животът му стана еднообразен. Ставаше рано сутрин, наглеждаше животните, проверяваше доячите, отваряше вратите на стадото овце и кози. Хапваше бързо на крак, след което с Корсис или Невестулката разпределяше задачите за деня.

Имаше чувството, че работата никога не свършва. Трябваше да организира ратаите за сенокос или да присъства на раждането на теле, прасе или агне, да наглежда млякото да бъде налято в чисти делви, да се смени счупена спица от колело на каруца, да се пазари с прекупвачите или нещо друго. Струваше му се, че току-що е целунал жена си за добро утро, а слънцето вече се скрива зад високите върхове на планината. Следваше най-приятната част от деня – вечерята с цялото семейство. Климент изпитваше неопишуема наслада просто да седи, да яде хляб, сирене и месо, да отпива от чашата си с вино и да слуша Ирина, която обикаля около него с детето на ръце. Накрая слагаха малкия в кошчето да спи, Ирина отмяташе назад дългата си черна коса и също сядаше на масата.

За двете години и половина византийката се беше научила да говори съвършено български и все намираще за какво да направи забележка на слугите и ратаите, които ѝ се изпречеха пред погледа. Ирина искаше всичко в дома ѝ да е наред и да се грижи добре за съпруга си.

Често компания им правеха Корсис, който сега отговаряше за безопасността на имението, любимата му Ава и Невестулката. Бившият джебчия беше понапълнял, което бе свързано с новата му работа на управител. Той отговаряше за складовете и лично оглеждаше, опитваше, проверяваше всичко, водеше сметка за покупките и се пазареше с търговците, при това много умело, защото знаеше всичките им хитрини.

Въпреки улегналия си и сериозен вид, Невестулката не забрави старите си навици. Дори след многобройните обещания, които беше дал на господаря си, Климент няколко пъти го хваща да играе на зарове в близките ханове или със слугите и ратаите и накрая вдигна ръце. Щом хората бяха достатъчно глупави да се хващат на номерата на Невестулката, защо той трябваше да ги спира?

За разлика от бившия джебчия, Корсис не харесваше новото ампло на господаря си. Той му помагаше във всичко, но сеенето, гледането на животни и земеделската работа не му бяха по сърце. Често си спомняше старите времена, когато с господаря му бяха преследвали крадци и убийци, и не криеше, че предпочита да върти меча, вместо да заляга над ралото. Приседнал вечер с чаша вино в ръка, той разказваше за миналите си подвизи с жар, който ясно показваше колко му липсват.

Корсис живееше с любимата си Ава в една от пристройките на къщата и планираха да се оженият през лятото. Всеки ден, след като приключеше с обичайните си задължения, двамата се упражняваха в единия край на двора, защото Ава въртеше меча и кинжала не по-зле от съпруга си. Когато любимата му беше заета, Корсис се нахвърляше върху специално направените от него чучела, които мушкаше, сечеше и кълцаше. Твърдеше, че така поддържа форма, но Климент предполагаше, че просто изпуска парата, насъбрала се през деня на полето и между кокошките, телетата и кравите. Понякога и той се включваше в

заниманията на помощника си и отнасяше повече удари, отколкото в някои от битките, в които беше участвал.

Може би, за да си намери някакво занимание, Корсис стана ревностен християнин. Не пропускаше службите в църквата на близкото село, а за по-големите празници ходеше с Ава до Филипополис. Климент го придружаваше, когато може, но записан в работата, напоследък все по-рядко.

Корсис се беше сприятелил с местния свещеник – Ангел, с който водеше дълги задълбочени разговори и няколко пъти спори с писаря как трябва да постъпва Борис с тези, които не искат да се покръстят. Според Климент всеки имаше право да изповядва каквато вяра иска, докато Корсис беше убеден, че тези, които не защитават Христос, са обречени на вечни мъки и което е по-лошо, изкушават и душите на другите. Често четеше Евангелието и Библията и вече познаваше изтънко черковните въпроси. Напоследък помощникът на писаря се беше увлякъл по църковните мистерии, дори поиска да учи латински, което се видя на Климент прекалено.

– Докато гледах кравата, си мислех – имат ли животните душа? Могат ли да бъдат добри или лоши? Това не го пише ясно никъде. В Еклисиаста е казано: „Кой знае, че духът на човешките чада възлиза горе и че духът на животното слиза долу на земята?“¹ А в Псалм 36: „Господи, Твоето милосърдие стига до небето, верността Ти – до облаците... Ти, Господи, запазваш хора и животни“. Това значи ли, че и те имат душа?

– Нямам никаква представа – вдигна рамена Климент. – Откъде се сети за това сега?

– Нали ти казах, покрай кравата. Чудя се телето, което се роди, дали ще е добро или зло. Бори ли се за него дяволът, както за човешката душа, която иска да съблазни?

– Стига де – закачи го Климент. – Само това ни остава – обсебено от Сатаната теле. Ние и с нормалните не можем да се оправим, камо ли с някое такова.

– Не, не – разпалено започна да ръкомаха Корсис. – Ти се смееш, господарю, но отец Ангел ми разказа как преди, когато

¹ Еклисиаст, 3:21.

е служил в едно от селата до Плиска, е видял човек, обсебен от дявола – лицето на помощника се зачерви, личеше си, че темата го вълнува дълбоко. – Той ми разказа за един селянин, който неочаквано забогатял, а около него започнали да се случват странни неща. Спрял да ходи на черква, никога не се кръстел, разпятието го плашело! За сметка на това проговорил латински и гръцки и можел да чете мислите на хората. Според отец Ангел дори можел да се издига на два метра над земята, а от очите му вместо сълзи течала кръв! След като се замогнал, някой от слугините му започнали да изчезват и се заговорило, че той ги убива и пие кръвта им! Вечер от къщата му се чувал рев като на диво животно и никой не смеел да го доближи. Освен това станал силен като мечка!

– И ти вярваш във всичко това?

– Отец Ангел вярва! – отсече Корсис. – Той казва, че му се наложило да издебне селянина и да го върже с въжета! След това с още един свещеник му чели молитви два дни, а той се мятал и говорел с различни гласове. Накрая от устата му изпъзлял дълъг червей, но черен, дебел като змия и преди отците да успеят да го проният, се разтворил във въздуха! След всичко това мъжът признал, че е продал душата си на дявола!

– Съмнителна ми се вижда тази история – поклати глава писарят. – Нали е бил силен като мечка, защо не е скъсал въжетата?

– Може да са били вериги – объркан отговори Корсис.

– Ти каза въжета!

– Господарю, нима не вярваш, че това е възможно?

– Вярвам! – Климент потропа с крака, за да се стопли. – Вярвам, че има добри и лоши сили, които се опитват да тласнат човек в една или друга посока. И вярвам, че това зависи от него. Вярвам, че Христос е умрял на кръста, за да изкупи греховете ни и да ни спаси от самите нас, за да имаме надежда за спасение след смъртта. Но гледам да не мисля много за тези неща. Просто се опитвам да живея в мир със себе си и с другите. А и има толкова неща за правене. – Той се усмихна. – Между другото, благодаря за помощта. Не знам как щях да се справя без теб!

– Съвсем лесно. Скоро няма да имаш нужда от мен.

– По-спокоен съм, когато си наоколо. Все едно дали става дума за раждането на теле, или за да избегна нечий меч. – Климент сложи ръка върху рамото на помощника си. – Имам нужда от теб, Корсис, и се радвам, че си тук.

Помощникът му въздъхна, поклати глава, но не каза нищо.

– Знам, че ти е скучно – продължи писарят. – Но ми трябва още малко време, докато успея добре да организирам всичко, за да съм спокоен, да наема още ратаи. След това, ако искаш, ще пиша на Борис да те вземе на служба!

– Наистина ли? – Корсис спря в снега, лицето му се озари от усмивка. – Ами имението? – попита с недоверие той. – Ами Ирина и Йоан?

– Сам ще се грижа за тях – потупа го по гърба писарят. – Пък и да не забравяме, че си имам и Невестулката!

Корсис понечи да отговори, но звук от рог накара и двамата да застанат нащрек. Звукът се понесе в ледения въздух, дълъг и заплашителен, като рева на дракон, който идва да ги разкъса. Климент неволно потрепера и това не беше само от студа. Макар и близо до града, имението беше изолирано, а напоследък в околността върлуваше банда разбойници. Писарят смяташе да се заеме с тях веднага щом дойде пролетта, но може би бяха подрали, разбрали, че имотът му не е добре защитен.

Климент побягна към стената и изкачи дървената стълба до вратата. Подхлъзна се на едно от заледените стъпала, одра се на дървеното перило, но се задържа на крака и не падна. Беше допуснал грешка, отправяйки повечето слуги и ратаи. Имението беше богато, а той беше оставил да го пазят само неколцина наемници, които щяха да побягнат при първата истинска заплаха. Не се боеше за себе си, но не можеше да допусне нещо да се случи на Йоан и Ирина.

В далечината се задаваше група конници, тъмна и заплашителна, която бързо си проправяше път през снега. Климент заслони очи с ръка от прехвърчащия сняг в опит да различи мъжете. Непознатите бяха загърнати с тежки наметала, носеха конусовидни шлемове, на седлата им бяха закачени кръгли щитовете и костени лъкове, на коланите им висяха мечове. Ня-

маха знаме или някакви други отличителни знаци, но писарят с облекчение разпозна водача им – чигат¹ Симеон, с когото го свързваше стара дружба от годините в Плиска.

Климент въздъхна с облекчение и уморено разтърка чело. Засега нямаше опасност. Беше му се разминало, но трябваше да си вземе поука. Следващия път начело на отряда можеше да не язди Симеон.

Но защо идваше чигатът?

Откак Климент се бе оттеглил от службата си в двореца, Борис поддържаше с него дружески, но хладни отношения. Честити му раждането на сина и изпрати прекрасен кон като подарък за сватбата, но като се изключи това, князът не се интересуваше от бившия си подчинен. Защо сега беше пратил Симеон?

Напоследък писарят често мислеше за предишния си живот. Напрежението около разследванията, загадките и мистериите, които трябваше да разгадава, понякога му липсваха и на него и той се чудеше дали, останал без истинско предизвикателство, умът му няма да закърнее, а уменията му да се стопят заедно със снега покрай кокошарниците и оборите. Въпреки това не искаше да сменя сегашния си живот с нищо друго. Борис, интригите на двора, боричканията за власт не го интересуваха. Искаше само да е с Ирина, да гледа как синът му расте и възмъжава и да му помага да направи първите си стъпки в живота.

Земеделieto го увличаше. Земята можеше да поднесе не по-малко изненади и от най-заплетеното престъпление. Стига да знаеш как да се отнасяш с нея. Доставяше му радост да рови в пръстта, да експериментира и да постига неочаквани резултати. Не всичките му опити бяха успешни, но той не се отчайваше. Срещаше се с вещи земеделци, търсеше съветите на по-старите от него, четеше все повече.

Преди да напусне Константинопол, се беше снабдил с различни книги и между тях имаше и такива за свойствата и приложението на растенията и тяхното отглеждане. От старателно изписаните пергаменти научи чудни неща. Вече можеше да

¹ Средна по ранг воинска титла.

разпознава лековитите билки и беше засадил до една от стени-те малка градина, за която се грижеше и с която се гордееше. Научи, че с коприва може да се спре кръвотечение, и се опита да наложи раната на едно конярче с листа от коприва, но то избяга с писъци. Разбра, че босилекът е полезен при кашлица, глогът успокоява сърцето, пушекът от кората на някои видове ябълка е отровен, неузрелият бъз също, но изсушен помага на бъбреците, че невенът е чудно средство за болки в корема и е полезен за жабурене.

Следеше клоуките и историите, които търговците и прекуп-вачите разнасяха заедно със стоката си, но не беше чул нищо обезпокоително. Борис беше укрепил властта си, беше се справи-вил с тези, които не искаха да му се подчинят – противниците на Христос.

Какво се беше променило, та Симеон пристигаше без пре-дизвестие рано сутринта в имението му на три дни езда от сто-лицата?

Докато гледаше приближаващите конници, Климент почув-ства как ледена ръка се плъзва по кожата му, сграбчва сърцето му и впива в него острите си нокти. Беше сигурен, че чигатът идва, за да разбие живота и спокойствието му.

– Това Симеон ли е? – попита Корсис, който също се беше качил след господаря си и присвиваше очи срещу режещия вя-тър. – Защо ли идва? Сигурно е нещо важно, щом Борис го е пратил.

– Скоро ще разберем! – мрачно отговори Климент. – Може да е решил да се отбие на път за Филипополис!

– Плиска ви липсва нали, господарю? – Корсис не откъсваше поглед от приближаващите конници. – Липсват ви добрите стари времена, когато тичахме като хрътки по следите на убийците.

– Не! – отговори по-рязко отколкото му се искаше Климент и се загърна плътно в кожата си. – В това, което правим, има повече смисъл, отколкото да рискуваме живота си, за да уго-дим на желанията на Борис! Да помогнем на един нов живот да се появи на този свят, както направихме преди малко, е много по-важно от всичко друго!

– Както и да спасим нечий друг живот – не се даваше Кор-

сис. – Или да предотвратим отнемането на друг. В това, което вършехме, също имаше смисъл!

– Така е – призна писарят. – Но не бих заменил сегашния си живот за предишния! – Той посочи приближаващите ездачи. – Ела, трябва да посрещнем гостите!

Заслонили се с ръце срещу прехвърчащите снежинки, двамата слязоха обратно в двора и помогнаха на слугите да отворят портата. Дървените крила се завъртяха със скърцане, оставяйки дълбока дия в снега.

Климент и Корсис застанаха в средата на двора, един от слугите беше изпратен да уведоми господарката на дома за ранните гости. Неочаквани или не, писарят нямаше да се изложи пред чигата и хората му. Щяха да им предложат достатъчно храна и вино, а ако се наложеше да ношуват, и удобни легла за спане.

Разбрал за посещението, Невестулката притича и се присъедини към господаря си. Беше омотал врата си с вълнен шал, беше нахлузил дебел кожух и скрил главата си под огромна шапка, но въпреки това подскачаше и тропаше с крака, за да се стопли.

– Ужасен студ, нали? – подметна той вместо поздрав. – Това Симеон ли е?

Най-накрая конниците пристигнаха. Дворът се огласи от тропот на копита, цвилене, звън на оръжие и резки команди.

Симеон, който предвождаше отряда, спря пред Климент, скочи от коня, хвърли юздата в ръцете на един от слугите и с широка крачка се отправи към тях.

– Замръзнах като буца лед! – оплака се той, след което разпери ръце и стисна писаря в прегръдките си. – Радвам се да те видя, Клименте! Нямах представа колко е скучно в Плиска без теб! Никакви вълнуващи убийства, никакви разследвания, нищо интересно. Сега всичко е в ръцете на комит¹ Еспор. Той

¹ Комит, комес – висока благородническа титла, водеща началото си от Древен Рим. В ранносредновековна България – потомствен областен управител, вероятно подчинен пряко на владетеля.

не си дава труд да търси доказателства и да прави умозаключения, щом може да ги замени с камшик, нож или тояга. Не е както когато ти беше начело на тайния съд на княза.

– Чух, че чигат Севар също се справя добре – засмя се Климент, поласкан от похвалите на Симеон. – Говори се, че Борис му възлага най-заплетените случаи и той рядко го разочарова.

Челото на чигата потъмня.

– Севар е мъртъв – каза той. – Убит! Както и братът на княза. Но по-добре да влезем вътре на топло. Там ще ти разкажа всичко.

Заведоха госта в голямата стая на къщата и го настаниха да седне до елипсовидна дъбова маса с тежки крака и везана покривка. Ирина дойде бързо, завила около главата си кърпа, размени целувка със Симеон, намести стола му по-близо до огнището и отиде в кухнята. Климент и Корсис също седнаха, а след малко към тях се присъедини и Невестулката, който ги увери, че войниците на чигата са настанени удобно и ще получат храна и вино.

Въпреки необичайния час, масата беше отрупана с прясно изпечен хляб, сирене, сушено месо, топла чорба, цяло пиле, сготвено с билки и зеленчуци, сланина, зехтин, захаросани плодове, ядки и сладки. Двама слуги донесоха кана, пълна с греяно вино с подправки, от което лично Климент сипа в чашата на Симеон.

Докато се хранеха, писарят огледа по-добре стария си приятел. Чигатът беше остарял, някога гъстите му дълги мустаци бяха пооредели, както и косата на темето, тук-там се виждаха бели косми. По обветреното му лице около очите имаше паяжина от тънки бръчки, които говореха за напрегнатото ежедневие на Симеон. Ръцете и рамената на чигата бяха все така масивни и мощни, но гърбът му се беше превел, сякаш му ставаше все по-трудно да носи бремето на поставяните му задачи.

Докато ядеше, чигатът не спираше да говори. Той разказваше слухове и клюки от Плиска, осведоми писаря какво се случва в града, с какво се занимава князът, кой в двора се е издигнал или паднал.

– Еспор коли и беси вече! – обясни чигатът между две хапки.

– Знаеш го какъв е нашият комит. Винаги пръв да се докаже пред княза и пръв да нападне враговете му. Когато враговете свършиха, се прехвърли на приятелите. Няма да си кривя душата – Симеон шумно премлясна и си отрязва дебело парче месо, – от такива като него има нужда. Гони безмилостно противниците на Борис, но се престарава. Навсякъде му се привиждат заговори и интриги, в негово присъствие всеки може да се окаже предател. Откакто князът го направи председател на Великия съвет, съвсем се е развихрил. Никой не е в безопасност. И най-обикновените думи могат да се тълкуват като предателство. Вече почвам да се питам дали прави това, за да докаже верността си, или за да си разчисти сметките със старите си врагове. Плиска стана не много приятно място за живеене!

– И Борис допуска всичко това? – Климент почувства как ледената ръка отново стиска сърцето му.

– Той не знае точно какво става – обясни Симеон. – Пред него Еспор е мек като восък и се гъне като тревичка на вятъра. А и князът си има други работи. Трябва да видиш в какво се превръща Плиска! – Чигатът размахна ръка, в която държеше пилешко бутче и навсякъде се разлетя сос. – Пълно е с книжници и свещеници, в коридорите на двореца не можеш да се разминеш от дякони, игумени и монаси! Казвам ти, столицата се е превърнала в средище на всякакви попове! – Симеон се ухили доволно. – Ако Еспор ме чуе какви ги говоря, ще ми види сметката! – заситен, той се отпусна на стола си и завъртя виното в чашата, която държеше. – Нямам нищо против покръстването и желанието на Борис да имаме своя църква, но хора като комита понякога правят нещата нетърпими!

Климент кимна. Знаеше какво има предвид приятелят му. Писарят познаваше добре Еспор – талантлив и безскрупулен боил, който беше готов да мине през трупове, за да постигне целите си. И го правеше! Заповедите на княза, винаги точни и премерени, в ръцете на комита се превръщаха е нещо уродливо и пресилено. В желанието си да се хареса на владетеля Еспор се престараваше, като в крайна сметка носеше повече вреда, отколкото полза. Но, от друга страна, наистина беше преследвал и изтребил противниците на Борис.

– Сега в Плиска се строи на всеки ъгъл – не спираше да говори Симеон. – Навсякъде се вдигат църкви, параклиси, скриптории. И не само там. Князът се е заел да възстанови старите черкви и манастири, първолюлката на християнството по нашите земи, както сам ги нарича. Хубаво е виното! – Чигатът отпи от чашата си и доволно поклати глава. – Търси стари развалини на християнски светилища и строи върху тях. Работата върви с пълна сила. Вече възстанови няколко манастира. Най-големият от тях е „Свети Архангел Михаил“. Намира се на север от Плиска, казват, че бил чудесен. Назначи за игумен дебелия Пацик. Като компенсация, че не сложи него за председател на Великия съвет.

Климент добре познаваше и Пацик. Колкото дебел, толкова и алчен, той беше славянин, един от първите, които бяха приели макар и тайно Христос. След като князът се покръсти, Пацик извлече всички ползи, които можа, от това. Издигна се бързо, стана велик боил и нещо като съветник на княза по въпросите, свързани с вярата. Това не му пречеше да печели от всичко. Говореше се, че срещу подходяща сума успявал да отърве от преследване дори най-големите гонители на християните.

– Пацик се е съгласил да напусне Плиска, за да стане игумен на някакъв манастир на север? Не мога да повярвам?!

– Ти не разбираш – Симеон се оригна и се облегна на масата. – Борис иска да изгради много манастири и черкви извън Плиска. Основната им задача ще бъде да обучават свещеници и да преписват светите писания. Ще развиват и огромна стопанска дейност. Засега всичко се концентрира около манастира на игумен Пацик. – Чигатът се усмихна иронично. – Той се надява да сложи ръка на всичко това. Дори архидякон Стефан, който ръководи голямата базилика в Плиска, се чувства застрашен от издигането му. А Пацик не спира да повтаря, че начело на българската църква трябва да застане някой, който отдавна е християнин.

Климент подсвирна.

– Пацик иска да стане патриарх? Сега разбирам. – Писарят сви рамена, отрязва си и лапна парче сирене. – Това наистина е цел достойна за него.

– Не е само той – обясни чигатът. – Мнозина са се вкопчили в новата вяра, с която да си проправят път. Издигнаха се не защото имат качества, а защото се правят на по-големи християни и от Константинополския патриарх – Симеон махна с ръка. – И това далеч не е най-лошото! Не съм наясно доколко си в течение, но Борис се отвърна от Константинопол и мина към Рим. Прати при папата боила Петър, който се справи много добре със задачата си. Върна се с двама легати – кардинал Формоза Портуенски и епископ Павел Популонски. Те изгониха всички гръцки свещеници и доведоха латински. А боилът Петър много се издигна.

Климент кимна. Знаеше какво се бе случило.

Вратата се отвори и в стаята влезе Ирина, повела за ръка малкия Йоан, който бавно пристъпяше. И двамата бяха облечени скромно, но чисто, с кожени елеци, които да ги пазят от студа, и с ботуши с дебели подметки, които да защитават краката им от ледените камъни на пода. Византийката беше вързала черната си коса на плитка, разкривайки красивото си смугло лице с леко чип нос и големи кафяви очи, в които се четеше притеснение. Тя току поглеждаше към Симеон, който скочи на крака и подхвана Йоан, показвайки му меча и верижката на кинжала си. Момчето не се уплаши от непознатия, което изпълни Климент с гордост, и скоро седеше в скута на чигата, дърпаше провисналите му мустаци и се опитваше да разкопчае колана му, докато военният се смееше гръмогласно.

Въпреки това Климент не беше спокоен. Не забравяше какво каза приятелят му на двора.

Нежеланието на Симеон да говори за убийствата още повече засилваше подозренията му. Беше станало нещо наистина много сериозно, щом чигатът не бързаше да отвори дума за него. Накрая не издържа и попита:

– Каза нещо за убийства. Че братът на княза Докс и Севар са били убити.

Чигатът кимна, очите му станаха сериозни. Той подаде детето на майка му, след което тежко се отпусна на стола.

– Борис те вика – каза накрая той. – Помоли ме да ти предам, че му липсваш и не е спрял да мисли за теб от момента, в

който го напусна. Сега е в голяма нужда и те моли да го посети колкото се може по-бързо в Плиска.

– Моли? – въздъхна писарят и погледна жена си и сина си. Вече знаеше какво предстои. – Или ми заповядва?

– Познаваш Борис – усмихна се чигатът. – Предпочита сам да направиш това, което иска, вместо да ти го нарежда. Което всъщност е едно и също.

– И не мога да откажа?

– Можеш! – вдигна рамена Симеон. – Но след това всички пътища към Плиска ще бъдат затворени за теб. А и Еспор вероятно ще поиска да му отговориш на някои въпроси.

– И това е свързано с убийствата?

Беше се оказал прав. Симеон беше дошъл да го изтръгне от спокойния му живот и да го хвърли отново във водовъртежа на кръв, опасности и убийства. Усети как през тялото му минава тръпка на възбуда. Нима и на него като на Корсис му липсваше старата работа?

– Всъщност не знам много. – Симеон се размърда на място си, понечи да си налее още вино, но се отказа и се облегна на стола. – Но се носят слухове. За странни случки. За убийства. За кървави ритуали и мрак, който се е надигнал на север.

– Убийства? – Ирина бързо погледна мъжа си. – Какви убийства?

Този път Симеон си сипа още вино, преди да продължи.

– Не е хубаво да се пие толкова рано сутрин, но аз наистина здравата измръзнах. – Той надигна чашата си.

– Какви убийства?! – твърдо повтори въпроса на Ирина Климент.

– Братът на княза Докс беше убит! – чигатът сниши глас, сякаш се опасяваше някой да не го чуе. – Беше затворен в „Свети Архангел Михаил“...

– Манастирът на Пацик?!

– Точно така! – Симеон вдигна ръка. – Не ме питай как, не знам. Бил е убит и толкова! Борис беше извън себе си от гняв. Може Докс да го е предал и да е заговорничел срещу него, но му беше брат! Севар беше натоварен с разследването. Той също беше убит малко след пристигането си в манастира.

– И какво каза Пазик за всичко това? Нали той е игуменът на „Свети Архангел Михаил“?

Чигатът сви рамена.

– И да е казал нещо, не знам. Това, което знам, е, че след като разбра за смъртта на Севар, Борис бесня повече от час. Викаше, крещеше, мяташе, каквото се изпречи пред погледа му. Дори Еспор не успя да го успокои. След това ми нареди да дойда тук и да ти кажа, че те кани в двореца!

Денят мина като миг.

След като се нахрани, чигатът помоли да си почине и беше настанен в една от стаите за гости. Не успя да измъкнат нищо повече от него. Симеон или не знаеше, или не искаше да каже повече.

След като воинът се оттегли, в кухнята се състоя малък съвет. Подкрепяни от нова кана вино с подправки, Климент, Ирина, Корсис и Невестулката обсъдиха новините, донесени от Симеон.

Писарят знаеше, че няма как да откаже на княза. Това значеше да изложи и себе си, и семейството си на риск. Макар добър и щедър, Борис беше безкрайно мнителен, а всичко, което се бе случило през последните няколко години, още повече беше задълбочило тази негова черта. Ако не изпълнеше волята му, най-малкото, което рискуваше Климент, бе доживотна изолация както на него, така и на цялото му семейство. За малкия Йоан нямаше да има никакво бъдеще, а животът му щеше да бъде обречен, преди да е започнал. А какво може да стане, ако се намеси Еспор, дори не искаше и да си помисли.

Ирина през цялото време повтаряше, че може би Борис го вика само за да му поиска съвет и с това всичко ще приключи, но познавайки характера на княза, Климент се съмняваше, че това е така. Чувстваше се тъжен и объркан отчасти и от факта, че внезапно бе осъзнал колко му липсва старата работа. В главата му се блъскаха хиляди въпроси, на които не можеше да намери отговор. Кой бе убил брата на княза и Севар? Защо? Хем му се искаше да замине, хем изпитваше неясен страх от това, което може да се случи. Ледената ръка, която го бе сграбчила при появата на Симеон, вече държеше цялото му тяло, ка-

раше го да се загръща по-плътно с наметалото и да придърпва стола си по-близо до огъня.

Невестулката също не искаше да тръгват. На него му беше добре в топлата стая, в която живееше, беше доволен всеки ден да има храна и вино в изобилие и да се превръща в личност, с която останалите трябва да се съобразяват. Не искаше да заменя всичко това, за да препуска на север, да внимава на всяка крачка и да се страхува дали ще доживее следващия ден. Думите на Симеон за „убийства и зло, което се надига на север“ въобще не му харесваха и той ясно го каза. Бившият джебчия предпочиташе да стои вкъщи, да води описа на складовете и спокойно да си дебелее.

Корсис, възбуден от предстоящото приключение, обяви, че ще последва господаря си с радост, но, преди да тръгне, Климент трябва да постави някои условия. Най-малкото, което трябваше да поиска, бе войниците, дошли със Симеон, да останат до завръщането им, за да гарантират безопасността на Ирина, Йоан и стопанството.

В крайна сметка всички се съгласиха, че независимо дали искат, или не, не могат да пренебрегнат молбата на Борис. Това само щеше да им навлече неприятности, а и князът едва ли толкова лесно щеше да приеме отказ. Писарят трябваше да отиде в Плиска, да се опита да предотврати въвлечането си в ново разследване, а, докато го няма, войниците на Симеон да пазят имението.

Въпреки всичко Климент не можеше да изгони студа от душата си. Думите на Ирина, че няма от какво да се притеснява, уверенията на Корсис, че ще организира защитата на имението така, че да няма от какво да се боят, не го правеха по-спокоен. В живота му се беше върнало нещо, от което се беше опитал да избяга. Беше изпълзяло от сенките и сега бавно и сигурно напредваше към него, за да разбие живота му. И макар да бе успял да му се изплъзне за две години и половина, то в крайна сметка го беше застигнало.

Вечерта Климент дълго лежа буден, загледан в тавана, без да може да заспи. Опитваше се да си внуши, че каквото и да поиска от него Борис, ще може да се справи бързо, а след това да

се върне обратно при жена си и сина си и всичко да продължи постарому. Че князът може би го вика за нещо друго – глупаво и банално, което не бе дошло наум нито на него, нито на някой от останалите.

Знаеше, че не е така. Животът му щеше да се промени, а хармонията в душата му да бъде унищожена.

Климент се сви под завивките, стисна силно очи и разтърка бедрата си с ръце, но нищо не помогна. Чувстваше се като хванат в капан – уплашен и незнаещ какво да прави, докато тялото му бавно изстиваше като лед.

* * *

Облегнат на парапета на балкона на двореца, княз Борис бавно местеше дълбоките си черни очи по улиците и площадите на ширналия се в краката му Вътрешен град на Плиска¹. Беше му студено, но имаше нужда от свеж въздух. Снегът беше спрял да вали, след като бе засипал покривите на църкви и къщи. Лед сковаваше каменните улици, от стрехите се спускаха висулки, между които с цвърчене летяха врабчета, търсейки храна.

Войници с медни шлемове и дебели кожени ботуши, подплатени с вълна, патрулираха по улиците, духайки в шепите си, за да се стоплят. Покрай тях бързаха подавачи на хляб и питки, разнасящи стоката си, натоварена в малки дървени колички или кошове, и силно викаха, за да привлекат вниманието, а от устата им излизаха облаци пара. Забързани монаси, облечени в дебели черни власеници и с високи калпаци, крачеха към близките черкви, внимавайки да не се подхлъзнат на заледените плочи. Търговци на кожи, вълна и пух предлагаха стоката си като най-доброто средство срещу студа. Между тях малки

¹ Плиска е била разделена на две части, наречени Вътрешен и Външен град. Дворецът на владетеля се е намирал във Вътрешния град, който е бил защитен с висока стена. Във Външния град са живеели обикновените граждани и занаятчии. Голямата базилика също е била във Външния град.

деца с дебели кожуси, стиснали за ръцете майките, сестрите или дойките си, се разминаваха със строители, ковачи, книжници и търговци. Един продавач на мед хвалеше качествата му, препоръчвайки го за всякаква зимна болест, като се почне от настинка и се стигне до стави. Въпреки зимата животът в Плиска кипеше с пълна сила.

Борис се загърна плътно в дебелия си мантия, поръбена със заешка кожа, и нахлупи още повече шапката си. Не искаше да се прибира в топлите стаи на двореца. Там го чакаха Еспор и останалите велики боили, а заедно с тях проблемите и неотложните задачи, от които не можеше да избяга.

Князът потрепера и погледът му се плъзна над покривите. Между тях се издигаха високи кули, водохранилища, камбанарии и храмове, чиито кръстове блестяха на сутрешното слънце. В далечината, обляна в светлина, беше голямата базилика. Зад нея се виждаше покривът на манастира, четвъртитата кула на патриаршеския дворец и полегатите покриви на монашеските килии.

„Толкова много усилия, толкова много труд, толкова много жертви и смърт и за какво? – унило си помисли Борис и потърка ръцете си в шепи. – Може ли злото да бъде победено? Има ли край то? Или колкото повече се опитвам да му се противопоставя, толкова повече расте като саянка зад гърба ми, готово да ме удари там, където най-малко очаквам?“

Последните няколко години бяха потънали в гонения и кръв. Новата вяра, проповядваща мир и любов, беше станала причина за смъртта на мнозина. Недоволни, че Христос измества Тангра, боилите от старите родове бяха въстали, опитвайки се да свалят владетеля, който им налага нов бог. Предвождани от Иратаис от великия род Дуло, те се бяха изсипали като скакалци пред портата на Вътрешния град, искайки главата на хана, но в крайна сметка бяха победени. Борис ги беше надвил, след което безжалостно изби бунтовниците и поддръжниците им.

Три години бяха продължили преследванията. Три години беше гонил противниците си, беше ги изкарвал от дупките им като лисици, беше ги бесил, посичал и душил, преди най-на-

края да се възцари мир. Волята на хана, сменил титлата си с княжеска, а името си с Михаил, беше наложена.

Кръстът победи гръмотевицата.

След което Борис беше успял да постигне нещо немислимо – обещание за самостоятелна църква, независима и от Рим, и от Константинопол. Гоненията спряха, кръвта от плочите беше измита, на хоризонта изгря ново слънце, обещаващо да огрее поравно всички, а тези, които не приемаха Исус, най-накрая преклониха глава. И точно когато всичко изглеждаше наред, а държавата успокоена, убийствата започнаха отново.

Борис разпознаваше безпогрешно белезите. Отначало слаби и незабележими, те постепенно набираха сила, увеличаваха се и се множаха, като носеща се напред лавина и заплашваха да пометат това, което беше постигнал с толкова много кръв и труд. Князът не се заблуждаваше. Много от поданиците му още носеха Тангра в сърцата си и беше необходима малка искра, която отново да разпали пожара. И сега тази искра се беше появила на север.

Трябваше да бърза!

Да спре надигащата се зла сила още в зародиш, преди да е излязла иззад стените на манастира и покварила сърцата и на останалите.

„Борбата със Сатаната е вечна!“ – казваше архидякон Стефан и Борис беше съгласен с него.

В душата си освен вечната светлина всеки човек носеше и мрак. Тъмна половина, жадна за злато, власт и кръв, до която беше лесно да се стигне. Дяволът разполагаше с безброй пълчища – лукави, хитри и зловредни демони, които непрекъснато търсеха пролуки в душите на хората и ги изкушаваха. Кой ли от следовниците на Сатаната се беше появил на север? Кой тровеше умовете и сърцата на монасите в най-големия му манастир?

Борис потрепера, но сърцето му не беше сковано от ледения въздух, а от страх. Черните бурени, които с толкова усилия беше изтръгнал, беше унищожил с огън и меч, сега отново започваха да се подават над земята, забивайки острите си бодли

в плътта му. Нещо ставаше в манастира „Свети Архангел Михаил“ и той бързо трябваше да разбере какво е то.

„Та те убиха собствения ми брат!“ – едно скръдна със зъби Борис и яката фигура на Докс изплува пред очите му.

След неуспешния опит за преврат князът беше затворил брат си първо в подземията на двореца, а след като Докс се обърна към правата вяра, го премести в една от килиите на новопостроения манастир. Бившият заговорник и пръв главнокомандващ бе приел съдбата си с изненадващо смирение, беше успокоил непокорния си дух и намерил пристан за сърцето си в молитвите и отдаването на Исус.

И ето че преди трийсет и пет дни някой го беше убил.

Борис не обичаше брат си. Не го беше виждал откак се опита да го свали от трона и стана причина за поредица от убийства. Беше се старал да държи Докс далеч от себе си и всички, които може да му съчувстват, сам и безопасен в килията му, но не желаше смъртта му. Няколко пъти беше обмислял дали да не го освободи, но така и не се реши да го направи.

Смъртта на Докс беше предупреждение за самия него. Някой му се надсмиваше, подиграваше му се от сенките, че не може да опази дори брат си от дългата ръка на смъртта. Как тогава щеше да опази това, което беше изградил през последните години?

Борис тръсна глава, за да отпъди печалните мисли. Докс беше мъртъв и това беше само началото. Бедите тепърва предстояха. Чувстваше го. Трябваше да действа бързо или заразата, която се надигаше от север, щеше да се разпространи, стигайки до стените на Плиска. Имаше нужда от някой, на когото да се довери, някой, на когото знае, че може да разчита. Сигурен човек, когото да изпрати в „Свети Архангел Михаил“, за да отсече от корен надигащото се зло!

Дискретно покашляне откъсна княза от мислите му.

– Чакаме ви, господарю – широка усмивка се разливаше по лицето на Еспор. – По-добре влезте, че ще замръзнете – комитът подаде ръка на владетеля, за да го поведе към залата, където го очакваха останалите боили.

Миг преди да тръгнат, силен тропот и викове привлече вни-

манието на княза. Той се обърна, вгледа се в пристигналите конници и лицето му се озари от усмивка, а ледът, сковал сърцето му, започна да се пропуква.

Яхнал едър боен кон, увит в дебело, сиво походно наметало, със зачервено лице, бившият му писар Климент сърдито даваше нареждания на двамата си помощници.

Борис погледна още веднъж към новодошлите, прекръсти се и остави на Еспор да го води.

Може би все пак имаше изход.